

A jegyzetek, mind a szerkesztőnek a *The Conduct and Character*-hez és Kulcsár Péternek a Szkanderbég és Tamerlán-fejezethez készített jegyzetei részletesek, pontosak és gyakran leleményesen pontosítók. Ami a hírek terjedését illeti, a 406. lapon azt olvashatjuk, azok Magyarországról, illetve Bécsből általában „egy hónap alatt érhetek Londonba”. De Samuel Pepys naplójából tudjuk, hogy a szentgotthárdi győzelem híre például már augusztus 9/19-én Londonban volt, azaz 18 nap alatt érkezett! Lehet persze, hogy az angliai híréség felgyorsította a hírszolgálatot, s legalább 1663/64-ben a fontos hírek gyorsabban utaztak. Az *Angol életrajz Zrínyi Miklósról* mindenesetre nem születhetett volna meg a török háború által keltett izgalom és az annak (kissé egzotikus) magyar hadvezéréhez fűzött felfokozott várakozás nélkül. (Zrínyi Katonai Kiadó, 1987.)

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

BETHLEN MIKLÓS LEVELEI (1657–1716)

A Régi Magyar Prózai Emlékek legutóbb megjelent két vaskos kötete rendhagyó helyet foglal el a sorozat eddigi kiadványai között: első ízben látott napvilágot levelezést közreadó gyűjtemény, mégpedig teljes kritikai apparátussal. A Bethlen Miklós leveleit összegyűjtő, sajtó alá rendező, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket író Jankovics József évtizedes kutatómunka — nem egyetlen — eredményét tette le a régi magyar művelődés értoinek asztalára. A bevezetőben Jankovics évtizedes munkáról beszél, azonban Bethlen iránti érdeklődése még régebbi keltezésű, *A levéllíró Bethlen Miklóssal* foglalkozó első tanulmánya még egyetemi hallgató korában jelent meg 1971-ben a szegedi egyetemi actában. A kutatói pálya kezdeteire való visszatekintés azért sem érdektelen, mert ékesen példázza azt a pedagógiai szándékot, amely a tehetséges tanítványok jó szemű kiválasztásával és segítségével a szegedi régi magyar irodalmi tanszék műhelyformáló arculatát teremtette meg. Jankovics József, aki azóta a XVII. század irodalomtörténetének elismert szakértőjévé vált, több sajtó alá rendezés szakmai, tanári irányításával ezt a szándékot viszi tovább, ugyanakkor az önálló kutatómunka termésének összegzéséhez is elérkezett.

Bethlen Miklós levelezésének összegyűjtése a magyar művelődéstörténet régi nagy adóssága. *Önéletírásának* kiadásai után (1955, 1980), mind sürgetőbb volt a feladat, a XVII. századi Erdély nagy politikus- és íróegyénsége portréjának átfogó megrajzolására. Jan-

kovics József nem a mutatósabb és talán könnyebb feladat, a monográfia megírására vállalkozott, hanem az alapok lerakásában végzett jelentős munkát. A két kötet 701 levelet tartalmaz, közül minden — a kutathatóság jelenlegi állása szerint — hozzáférhető autográf levelet, másolatot, fogalmazványt, valamint a mára elkallódott, de a korábbi kiadásokban közreadott levelet. A kutatás nemcsak a magyarországi közgyűjteményekre terjedt ki, hanem bécsi, bukaresti, kolozsvári, londoni könyv- és levéltárakra is. A teljesség — és a további kutatás megkönnyítése — érdekében Jankovics bevezetőjében közli azoknak a gyűjteményeknek a jegyzékét is, ahol a Bethlen-levelezés utáni nyomozás negatív eredménnyel járt. A kronologikus rendbe sorolt levelek az autográf vagy korabeli másolatok betűhív szövegét adják közre, a XIX. és XX. századi kiadásokból átmentett — jelenleg lap-pangó — levelek a megváltozott írásképet tükrözik. A levelekhez szövegkritikai, tárgyi és nyelvi jegyzetek csatlakoznak, a két kötetet egyesített név- és helymutató, valamint latin és magyar szójegyzék teszi teljessé.

Jankovics József bevezető tanulmánya magán viseli az anyag mélyreható ismeretének minden erényét (és esetleges hátrányát is). A több önálló közleményből összeállított bevezető három fejezetet foglalokozik közvetlenül a levelezés és az *Önéletírás* kapcsolatával, két fejezet közbeiktatása az anyag bőségével küzdő szerző arányérzetének megbillenését jelzi. Lássuk ez utóbbiakat. Az *Apáczai hatása Bethlen Miklós pedagógiai és iskolapolitikai törekvéseire* fejezet egy készülő Bethlen-portré része lehet, ahol a szerző Bethlen iskolázottságának és az oktatásról vallott nézeteinek nagyobb teret szentel és azt a kor összefüggéseiben vizsgálja. Filológiai újdonságot hoz *A Bethlennek tulajdonított röpiratok szerzőségéről* című fejezet, amely tíz évvel ezelőtt már megjelent a Magyar Könyvszemlében (MKsz, 1978. 356–359). Az írás célja, hogy három eddig Bethlennek tulajdonított politikai célzatú röpiratot kiiktasson Bethlen művei közül, noha szerzőségük megnevezésére nincs elegendő bizonyíték, a megkérdőjelezéshez elégséges adatot szolgáltat a levelek megidézése. A kötetben — joggal — nem közölt röpiratokat taglaló fejezet tehát a bizonyító anyag, a levelezés okán került ide, és csupán az a meg-gondolandó, hogy Jankovics tíz évvel ezelőtti kérdésfeltevése óta a szakirodalom semmiféle új adatot, feltételezést nem mutatott fel az idézett művek szerzőségének kérdésében.

A bevezető tanulmány legerőteljesebb része az *Önéletírás és történeti hitelesség — művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen-levelezés tükrében*. Itt és a levelek tárgyi jegyzeteiben mutatkozik meg Jankovics igazi erénye, a nagy összefüggések felismerése és megfigyeléseinek mikrofilológiai gondossággal történő alátámasztása. A fejezetcím Goethét idézi, nem véletlenül. Az *Önéletírás* történeti hitelét

megkérdőjelező nézetekkel szemben Jankovics a levelezés pontról pontra történő párhuzamba állításával fejt ki – meggyőzően – saját álláspontját: „Ha Bethlen több mint hétszáz, rendelkezésünkre álló levélét szembesítjük Önéletírásával, számos apró mozzanatot, azonos motívumot találunk, amelyek pontos egyezése mikrorealizmusának hitelességét, rendkívüli memóriájának részleteket is alaposan rögzítő precizitását, s nem utolsósorban elfogultságtól gyakran mentes őszinteségét fémjelzi számunkra.” Az az intenzitás, ahogyan Jankovics a terjedelem szabta szűk keretek között is foglalkozik a memoárral mint műfajjal és Bethlen önéletírásával, megelőlegezi azt a feltételezést, hogy nem ez az utolsó szava a műfaj fejlődéstörténetének kérdésében. A hétszáz levél minden egyes magánügyeket vagy politikai kérdéseket érintő utalásának kibogozása, az *Önéletírás*sal való összevetése már önmagában is hatalmas munka, Jankovics azonban nem elégszik meg ennyivel. Ahol módja van rá, megidéri a válaszleveleket, bizonyítékot, kiegészítést emel át a kortárs visszaemlékezők naplóiból, másoknak szóló levelekből. A kortársak tanútatása mellett megemlíti a szakirodalom egymásnak – és néha a tényeknek is – ellentmondó megállapítását, mindezzel teljes képet rajzolva a Bethlen-levelek köré. A kortárs visszaemlékezéseket – megerősítve Bethlennek az objektivitásra törekvő szándékát – kiegészíthetjük még egy Jankovics által nem használt XVIII. század közepi forrással. A Bethlen Miklós által mind *Önéletírásában*, mind levelezésében többször emlegetett Székely László postamester, majd kolozsi főispán, táblaelnök unokája az 1760-as években olvasta Bethlen másolatban közkézen forgó memoárját. Noha nagyapjáról Bethlen nem volt jó véleménnyel, az ifjú Székely mégis elismeri a kancellárnak a történeti hitelesség megőrzésére irányuló szándékát. Megjegyzése annál inkább érdekes, hiszen Bethlen memoárját és írói magatartását a történetíró Cserei Mihállyal összehasonlítva értékeli, akit pedig „mások húsát rágni kívánó ember”-nek nevez. Székely szerint „Amaz Tudós nagy Ember, Bethlen Miklós, akinek Eszére nem volt méltó az akkori Világ, nem álhatta többekkel edgyütt Életének le írásába az Én Nagj Atjámát is illetni, de mint okos Ember még sem motskolódott, hanem mint Ember ő is indulatokkal birt”. (Székely László önéletírása, OSZK Kézirattár Quart. Hung. 4313. 36–37.) Székely megállapítása is igazolja, amit Jankovics József bevezetőjében olvashatunk Bethlen kortárs-portréiról: „. . . az a mód, ahogy Bethlen látta és láttatta őket, nem torzított: figurái jellemét alapvető, fő vonásaiban tudta megragadni”. Az igazmondás deklarált szándékát Jankovics több helyről is tanúztatja, nem árt azonban megjegyezni, hogy a memoárok, önéletírások szerzőinek szinte kötelezően alkalmazott fordulata volt az igazmondás hangsúlyozása. Az imént idézett Székely László többször is megjegyzi: „bizony

igazat írok, és ugj írom a mint volt”. Rettegi György *Emlékezete méltó dolgokat* megörökítő munkájában szintén fontosnak tartja az igazmondás kiemelését: „... hazugságot nem írtam egy virgulát is”, „... valamit írtam, olyan igaz mind, mint a napfény”. Az igazmondás kinyilatkoztatása mellett a történetírói szándék tagadása ugyancsak jellegzetes motívuma a magánéletet előtérbe helyező memoáriróknak. Jankovics is több helyről idézi Bethlent, amikor ilyen és hasonló megállapításokat tesz: „Itt ha historicus volnék, sokat írhatnék, de nem én dolgom az most.” Máshol: „De ezek és ennek a hadakozásnak actái históriára valók, mégyek az én személyemhez tartozókra, csak rövideden.” Az unokahűg, Bethlen Kata, akinek személyét jóval kevésbé érintette meg a történelem, mint politikus nagybátyját, hasonló módon szögezi le: „Magam személyes dolgaira menvén, minthogy annak leírása illet engemet.” Elutasítja magától a historicus feladatát a visszaemlékezéseit papírra vető Székely László is: „Itt lehetne elég tágas mező Erdélynek és a Magyar nemzetnek boldogtalanságának le írására, de nem az Én dolgom az itt, nem is tzelom, mert Én Életemet akartam le írni . . .”

Az *Önéletírás* és a levelezés adatról adatra történő összevetésekor a legizgalmasabb rész a levelezés új információinak feldolgozása. Az *Önéletírás* 1710-zel lezárul és az ezt megelőző hat év is csak másfél oldalt kap lapjain, a mostani kiadás azonban Bethlen életének utolsó húsz évéből közel százötven levelet vonultat fel, hitelesen örökítve meg a bécsi fogság éveit. Jankovics József azonban még teljesebbé teszi az így is gazdag anyagot, amikor Wesselényi István naplóját és a Bethlen család bécsi ügyvivőjének, Tarczali Zsigmondnak a levelezését is felhasználja Bethlen börtönéveinek minél alaposabb feltárása érdekében.

Ami az Önéletírásból kimaradt . . . című fejezet csak az utolsó évek levélbeli hozadékát foglalja össze, a levelezés jegyzeteiben a korábbi időszakból is többször találunk utalást arra, hogy ismételtlen fontos új információval lettünk gazdagabbak. Az ifjú Bethlen peregrinációjáról keveset tudunk, a Bécsben 1661. július 21-én kelt levél az egyetlen forrása annak is, hogy Bethlennek is volt utazási albuma, amelybe ismerősei, a meglátogatott hírességek írtak megszívlelendő sorokat. Az album holléte sajnos ismeretlen, ezért a levél a létezés egyetlen bizonyítéka. Bethlen korai diplomáciai tevékenysége, az erdélyi—magyar, magyar—francia, magyar—török tárgyalások korabeli megítélése is élénken tárul föl a levelezés lapjain (6., 17. levél). A levél mint az információcsere szinte egyedüli forrása Bethlennel széles körű levelezési program kifejtésére is lehetőséget ad (51. sz. levél és jegyzetei, valamint a függelékben közölt levél a száműzött protestáns prédikátorokhoz).

A Bethlen Miklós leveleinek formái, műfaji és stilisztikai jellemzői-

ről szóló fejezet a bevezető tanulmány egyik legátgondoltabb, legalaposabb részlete. A kor levélírói normáinak összefoglalása után Jankovics kimutatja Bethlen leveleiben az egymást erősítő nyelvi rétegeket, az erdélyi társalgási nyelvet és a biblikus eredetű protestáns hagyományt felölelő szó- és képkészletet, meggyőzően bizonyítva az új egyedi érték, az új minőség, a Bethlen Miklós-i próza létrejöttét. A feszes szerkesztésű fejezet több témát hagy kiaknázatlanul, pl. a magán- és a politikai jellegű levelek összevetését, Bethlennek feleségeihez írott leveleinek vizsgálatát, mindehhez azonban számtalan értékes adalékot kapunk a levelek jegyzeteiben. Bethlen kiemelkedő értékű szerelmes levelei, amelyeket menyasszonyához, Kun Ilonához írt, sajnos csak XIX. századi másolatban ismeretesek. Jankovics is Nagyajtai Kovács István 1839-es Nemzeti Társalkodóbeli közléséből veszi át ezeket. A korabeli férfi–nő kapcsolatról sokat eláruló levelek eredetijének (és talán újabbaknak is) az előkerülése – esetleg a közreadó hagyatékából – nagy nyeresége lenne az újabb Bethlen-kutatásnak.

A levelezéskötet függelékében olvashatjuk Bethlennek a száműzött protestáns prédikátorokhoz írott 1675-ös levelének magyar fordítását (Rácz Károly munkája) és a *Sudores et Cruces Nicolai Comitis Bethlen* szövegét, amelynek első magyar nyelvű változatát Kulcsár Péter készítette el. Mindkét szöveg közreadásának célja „a teljesebb Bethlen-dokumentáció” hozzáférhetővé tétele volt, ezek kritikai jegyzetei a későbbi kutatás feladatát képezik.

A kiadást lezáró mutatók közül ki kell emelni az ökonomikus magyarázatokkal ellátott személynévmutatót, amely mögött nem kevés családtörténeti és forráskutatás rejlik. Ugyancsak hasznos a Nényei Gáborné által készített magyarázó szójegyzék is.

Bethlen Miklós leveleinek összegyűjtése egy évtizedig tartott, ám a kiadás elhúzódásának is meglehet a története. Hiszen csak így fordulhat elő, hogy a Jankovics által még kéziratból idézett Wesselényi István-napló mindkét kötete már nyomtatásban is napvilágot látott (Bukarest, 1983, 1985), a Bethlen-kiadás viszont még nem tud róla. Ugyancsak furcsa játéka az évszámoknak, hogy a szintén évekig készült és 1986-ban megjelent *Erdély története* egy helyen kéziratként idézi Jankovics gyűjtését (1160.), máshol mint 1986-ban megjelent kötet lapszámát adja meg (806.).

Hosszú évek munkája után Jankovics József Bethlen Miklós leveleinek mintaszerű kiadásával olyan alapvető forráskötetet adott közre, amely megkerülhetetlen olvasmánya lesz a korszak valamennyi irodalom- és történetkutatójának és a Bethlen Miklós-monográfia jövőbeni szerzőjének is. (Akadémiai Kiadó, 1987.)

NÉMETH S. KATALIN